

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

Barcelona
Quaderns
d'Història

Ciutadania i salut. Una lluita essencial. Comunicacions

Xavier Cazeneuve
Coordinador

BQH29

**Barcelona
Quaderns
d'Història**

**Ciutadania
i salut.
Una lluita
essencial.
Comunicacions**

ARXIU HISTÒRIC
DE LA CIUTAT
DE BARCELONA

Ajuntament
de Barcelona

Barcelona
Quaderns
d'Història

Ciutadania
i salut.
Una lluita
essencial.
Comunicacions

Xavier Cazeneuve
Coordinador

BQH29

Arxiu Històric de la Ciutat
de Barcelona, 2024

Edita:

**Ajuntament de Barcelona
Institut de Cultura**

**Arxiu Històric
de la Ciutat de Barcelona**

Directora:

Silvia Domènech Fernández

Coordinador científic:

Xavier Cazeneuve

Coordinació editorial:

Jordi Serchs

Inma Nuño

Mª José Gonzalvo

**Consell d'Edicions
i Publicacions de
l'Ajuntament de Barcelona**

Xavier Marcé Carol

Gemma Arau Ceballos

Maria Buhigas San José

Ferran Burguillos Martínez

Núria Costa Galobart

Mireia Escobar Costa

Sonia Fuertes Ledesma

David Lizoain Bennett

Oriol Martí Sambola

Lluís Mauri Roldán

Àlex Montes Flotats

Jaume Muñoz Jofre

Joan Ramon Riera Alemany

Pilar Roca i Viola

Miquel Rodríguez Planas

Edgar Rovira Sebastià

Montserrat Surroca Comas

Anna Giralt Brunet.

Directora de Comunicació:

Pilar Roca i Viola

Directora de Serveis Editorials:

Núria Costa Galobart

Passeig de la Zona Franca, 66

08038 Barcelona

tel. 93 402 31 31

barcelona.cat/barcelonallibres

Il·lustració de coberta:

Projecte de clavegueram de
García Faria, 1893. AHCB

Disseny gràfic:

Manuel Terrón Comunicació SL

Maquetació:

Edu Pérez

Revisió lingüística:

Linguaserve

ISSN: 1135-3058

© del text,

els respectius autors

© de l'edició

Arxiu Històric de la Ciutat
de Barcelona

Casa de l'Ardiaca

Santa Llúcia, 1

08002 Barcelona

© de les imatges:

Els/les autors/es

AHCB

AFB

Setembre de 2024

barcelona.cat/arxiuhistoric

Sumari

- 011 **PRESENTACIÓ**
Xavier Cazeneuve
- 025 **COMUNICACIONS**
Recerca de fonts documentals històriques a l'Arxiu General de la Diputació de Barcelona. El fons de la Casa de Maternitat
Anna Bel Cañabate Martínez i Olga Garcia Cruz
- 039 **El fons documental de les clíniques privades de Barcelona a l'Arxiu Central Administratiu del Departament de Salut, Generalitat de Catalunya**
Patricia Lloveras Pujol
- 045 **El consum de cera i mel a la Barcelona baixmedieval. El cas de l'Hospital dels Mesells**
Lluís Sales i Favà
- 061 **Els hospitals i les respostes a l'epidèmia en la baixa Edat Mitjana. Un trencaclosques d'encaix difícil**
Pol Bridgewater i Mateu
- 077 **L'assistència a la vellesa a la Barcelona de la baixa Edat Mitjana**
Mireia Comas Via
- 089 **La ideologia de la salut a la Barcelona moderna. El cas de Jeroni Merola i la seva *República original sacada del cuerpo humano* (1587)**
Quim Solias Huélamo
- 099 **Pugnes pel poder en temps d'epidèmies a Barcelona (segles XVI-XVII). La veu de la literatura jurídica**
Josep Capdeferro
- 115 **Informació i prevenció: les estratègies per combatre la pesta a la Catalunya moderna**
Xevi Camprubí

-
- 135 **La situació dels orats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona entre mitjans del segle XVIII i principis del segle XIX**
Tanit Castells Pañella
- 147 **Salut i higiene a Barcelona (1769-1819) a través del *Calaix de sastre* del baró de Maldà**
Adrià Velasco i Peraire
- 169 **El servei domèstic de l'Hospital de la Santa Creu (1800-1860)**
Tura Tusell Latorre
- 179 **Informació, debats i polèmiques en el seguiment de l'epidèmia de febre groga el 1821 a la premsa de Barcelona**
Raimon Sucarrats
- 191 **La epidemia de cólera de 1854 en Barcelona a través del Registro Civil de Defunciones**
Pilar López Guallar
- 207 **La bogeria i la mort del gos. Els plans d'evacuació hospitalària en temps del còlera en dos manicomis catalans: Barcelona (1855) i Sant Boi (1885)**
Iván Sánchez-Moreno, Jaume Castañé, Elena Serrano, Alicia Fernández, Victoria Sedkowski
- 221 **Les afectacions de l'epidèmia de febre groga del 1870 en el desenvolupament de les infraestructures del port de Barcelona**
Jordi Ibarz
- 233 **El Gran Establecimiento Terápico-funcional del doctor Nunell i Terrada**
Eire Payán Jiménez
- 249 **Ildelfons Cerdà i la rebaixa de la densitat urbana: algunes paradoxes històriques**
Ramon Grau i Fernández
- 261 **L'actuació de la Casa de Caritat i la Casa de Maternitat de Barcelona davant les grans epidèmies dels segles XIX i XX**
Joan-Xavier Quintana Segalà i Dolors Rivas Lozano
- 275 **Treball i mutualisme a les societats de pescadors de Barcelona (1864-1925)**
Daniel Muntané i Pueyo

-
- 285 **L'aqüeducte de Dosrius. Impuls de l'higienisme i la salut pública a la Barcelona de Cerdà**
Sònia Hernández Almodóvar i David Rovira Pujol
- 297 **El clavegueram de Barcelona: del repte sanitari al repte ecològic**
Maribel Rosselló i Manel Guàrdia
- 313 **La Casa de Maternitat i les Llars Mundet de Barcelona. Més de cent anys construint vida**
Josep Contreras Ruiz i Alícia Xicota Viñé
- 329 **D'institucions i discursos: l'homeopatia o com sobreviure a l'ortodòxia científica (Barcelona 1890-1920)**
Joel Piqué-Buisan
- 345 **El tifus de Barcelona de 1914. Negacionisme, lluita política i abastament d'aigua**
Manel Martín Pascual
- 355 **La fràgil memòria de la pandèmia. Espais i representacions de la grip del 1918 a Barcelona**
Carlos Bitrián Varea i Carmen Rodríguez Pedret
- 385 **L'epidèmia de grip del 1918 al Baix Llobregat**
José L. Bóveda Treviño
- 401 **Escombriaires, pesta bubònica i salut pública. Gestió de residus, comunicació del risc i crisi sanitària durant la Segona República**
Miquel Carandell Baruzzi
- 417 **Higiene i salubritat al nucli antic de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939)**
Jordi Ramos Ruiz
- 431 **Dels *Baños Populares de Barcelona* al *polibán*. Les dificultats d'accés a la higiene de les classes populars**
Maribel Rosselló i Manel Guàrdia
- 441 **L'*Oficina del Niño* a Barcelona durant la dictadura franquista. La medicina preventiva com a eina per conèixer la situació sanitària i social de la infància i la família**
Maria Verdú i Guinot, Neus G. Ràfols i Elena Ràfols i Yuste

453

El doctor Agustí Pedro i Pons, tot un prohom de la ciutat

Victoriano Durán Alcaraz

467

Desahuciendo al desahuciado. La influencia de la reforma psiquiátrica y de los movimientos vecinales en el cierre del Hospital Mental de la Santa Creu

Victoria Sedkowski, Alicia Fernández, Iván Sánchez-Moreno, Elena Serrano

477

L'urbanisme de l'alimentació. Polaritat i proximitat al voltant dels mercats municipals

Eulàlia Gómez-Escoda i Pere Fuertes

495

El fons de l'Arxiu Central Administratiu del Departament de Salut de la Generalitat per fer història recent de la salut a Catalunya

Patricia Lloveras Pujol

505

La salut de la infància al barri del Raval de Barcelona a la dècada dels vuitanta del segle passat

Enric Canet Capeta

521

L'alimentació a Barcelona durant la pandèmia de la covid-19. Estat d'alarma i desescalada

Matilde Alsina i Genís Arnàs

537

La gènesi del sistema públic d'espais verds a la Barcelona contemporània i el seu paper en la millora de la qualitat de vida a la ciutat

Albert Cubeles i Bonet i Gabino Carballo

L'assistència a la vellesa a la Barcelona de la baixa Edat Mitjana

Mireia Comas Via¹

Les discapacitats i deterioracions pròpies de la senectut feien –i fan– necessàries l'atenció i la cura de les persones grans.² Això encara és més evident si tenim en compte que no totes podien disposar dels mitjans suficients per mantenir la seva posició social i econòmica, ateses les dificultats per poder continuar treballant i poder disposar, per tant, d'uns ingressos regulars. És cert que les persones velles intentaven allargar la seva vida laboral al màxim per poder mantenir la seva font d'ingressos, però què passava quan ja no podien continuar treballant a causa de l'edat o la malaltia? Sens dubte, la reducció de la capacitat de treball feia les llars vulnerables, ja que els recursos durant aquesta etapa de la vida estaven en perill i no sempre podien assegurar les seves necessitats durant el temps que els quedava de vida quan ja no treballaven. Les persones grans corrien el risc d'experimentar situacions d'extrema pobresa o, fins i tot, de marginació, fins al punt que moltes d'elles no tenien la capacitat de tenir cura d'elles mateixes. Així, per tal de fer front a aquesta situació, l'assistència a aquestes persones grans havia de ser coberta per l'entorn familiar, amics o veïns, però també per institucions benèfiques i religioses a les quals els homes i dones d'edat avançada podien acudir a la recerca d'auxili i assistència. Aquesta ajuda podia consistir en almoines, en el cas de determinades dificultats econòmiques, però també suport en cas de malaltia, i protecció i acompanyament davant circumstàncies d'impotència i solitud.³

1. Universitat de Barcelona.
2. Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte de recerca "La sociedad urbana medieval frente al envejecimiento: prácticas de subsidio, acogida, asistencia y salud (Cataluña, s. XIII)" (PID2019-110823GA-I00), finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació.
3. Els estudis sobre la vellesa i l'envelliment han anat augmentant en els darrers anys, tot i que és un tema que no ha despertat gaire l'interès de la historiografia. Bona part dels treballs existents estan dedicats a analitzar com era representada la vellesa en la societat medieval i com va anar canviant la concepció sobre aquesta etapa de la vida al llarg dels temps medievals, cosa que ens aporta encara una visió parcial sobre aquesta qüestió. Malauradament, els treballs dedicats a estudiar les experiències de vida dels homes i les dones grans i la seva vida quotidiana encara no sovintegen prou. Sense voluntat de ser exhaustiva, vegeu: José M. ANDRADE CERNADAS, «Una aproximación a la historia de la vejez en la Galicia medieval. Algunas fuentes y sus posibilidades de información», *SÉMATA, Ciencias Sociales e Humanidades*, 18 (2006), *Vejez y envejecimiento en Europa occidental*, pàg. 229-246; Albrecht CLASSEN (ed.), *Old Age in the Middle Ages and the Renaissance. Interdisciplinary Approaches to a Neglected Topic*, Berlin, Boston, De Gruyter, 2007; Mireia COMAS-VIA, «Envejecer en femenino en la Edad Media», dins Mariela FARGAS (ed.), *Alternativas. Mujeres, género e historia*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2020, pàg. 95-116; Chrils GILLEARD, «Aging and Old Age in Medieval Society and the Transition of Modernity», *Journal of Aging and Identity*, 7-25 (2002); Raquel HOMET, *Los viejos y la vejez en la Edad Media. Sociedad e imaginario*, Rosario, Pontificia Universidad Católica Argentina, 1997; Georges MINOIS, *Histoire de la vieillesse en Occident. De l'Antiquité à la Renaissance*, Paris, Fayard, 1987; Joel T. ROSENTHAL, *Old Age in Late Medieval England*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1996; Elizabeth SEARS, *The ages of man. Medieval interpretations of the life cycle*,

L'objectiu d'aquest treball és, precisament, analitzar, d'una banda, els diferents mecanismes que la societat de la Barcelona baixmedieval va desenvolupar per assistir les dones i els homes que van arribar a la vellesa i, de l'altra, determinar la seva forma d'integració en la comunitat mitjançant pràctiques de subsidi, acollida i assistència. En primer lloc, ens fixarem en les provisions que el Consell de Cent va concedir als treballadors de la institució que arribaven a la vellesa i ja no podien exercir més el seu càrrec. En segon lloc, dedicarem la nostra atenció a les persones que eren acollides a l'Hospital de la Santa Creu a causa de la seva avançada edat, però també en aquelles que optaven passar els darrers anys de la seva vida en aquesta institució. A continuació, analitzarem el paper que tenia el Bací dels pobres vergonyants de Santa Maria del Pi en la cura dels vells i velles de la seva parròquia. En darrer terme, no podem obviar que part dels habitants de la ciutat de Barcelona optaven per passar els darrers anys de la seva vida atesos a la seva pròpia casa. És per això que ens centrarem en un cas concret que és el de la noble Sança Ximenis de Foix, senyora de Novalles, la qual va passar els dos últims anys de la seva existència prostrada al llit, i ajudada en tot moment pel seu administrador i per quatre dones i dos mossos que estaven al seu servei.

Els ajuts del Consell de Cent a la vellesa

El Govern municipal de Barcelona va resoldre la successió dels seus oficials i representants, un cop arribat el moment de la vellesa, mitjançant el lliurament de pensions. Des de cònsols de mar i ambaixadors fins a altres agents municipals, com ara els verguers de la ciutat, constatem com van recórrer al Consell de Cent per expressar la impossibilitat d'acomplir la seva feina per culpa de les complicacions de la seva edat. De fet, era costum habitual que els oficials municipals d'edat senil es dirigissin a les autoritats barcelonines per aconseguir un subsidi que els permetés sobreviure durant els darrers temps de la seva vida:

Com en les altres pràctiques sanctes e lohables, les quals per tostemps són stades per la dita ciutat servades, sia que, quant se segueix que algun official o ministre per senectut o altre impediment no pot servir bonament son offici e cové en loch seu metre e elegir altre persona per servir aquell per los bons e antichs serveys per la ciutat reebuts, no és permès que li sia levat lo salari ordinari que rebia, ans aquell li és conservat, tant quant dura la vida sua natural, a ffi que ingratitude alguna no sia vista per la dita ciutat ésser feta als qui en lur joventut la han servida.⁴

Princeton, Princeton University Press, 1986; Shulamith SHAHAR, *Growing Old in the Middle Age. "Winter clothes in shadow and pain"*, London and New York, Routledge, 1995; Michael M. SHEEHAN, *Aging and the aged in medieval Europe. Selected papers from the Annual Conference of the Centre for Medieval Studies, University of Toronto, held 25-26 February and 11-12 November 1983*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1990; Nick STOODLEY, «From the cradle to the grave. Age organization and the early Anglo-Saxon burial rite», *World Archaeology*, 31-3 (2000), pàg. 456-472.

4. Aquest és l'argument que va presentar Cebríà Falcó a l'hora de sol·licitar al municipi que li mantinguessin el salari fins al moment de la seva mort, malgrat la seva edat senil. AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 02.01/1.B.II-31 *Registre de deliberacions (1491-1493)*, fol. 96v-98r.

Gràcies al registres de deliberacions del Consell de Cent, coneixem els processos de presa de decisió sobre la successió dels oficials municipals. En alguns casos, la solució a aquesta situació conflictiva consistia a vincular algú en el càrrec per facilitar la transició; en d'altres, a més, es resolía concedir un subsidi per tal que l'oficial pogués fer front a la seva nova situació vital.

Si ens fixem, en primer lloc, en els oficials de la Ciutat, documentem diversos càrrecs entre els sol·licitants del subsidi municipal. Per exemple, el 13 de desembre de 1442, Jaume Traginer demanà al municipi que li concedissin una persona que l'ajudés en el seu càrrec a l'Hospital d'en Pere des Vilar, atesa la seva vellesa i l'antic servei prestat a l'hospital. Sabent que hauria de lliurar a l'ajudant part del seu salari anual de 35 lliures, cosa que el deixaria sense els ingressos necessaris per mantenir-se, pregava que li fessin la caritat d'atorgar-li una provisió en sustentació de la seva vida fins al dia de la seva mort.⁵ En relació amb els verguers de la ciutat, que eren els funcionaris que acompanyaven els magistrats municipals i s'ocupaven de complir les seves ordres, documentem diversos casos en què reberen no només una pensió anual, sinó també altres quantitats que solien obtenir mentre treballaven, com ara per cobrir les despeses de vestits o bé per guardar la casa de la ciutat.⁶

De fet, podem comprovar que les sumes que rebien els oficials de la Ciutat corresponien al salari que cobraven mentre exercien el seu ofici. És a dir, la Ciutat els pagava la mateixa quantitat, encara que ja no treballessin, de manera que podien mantenir, en principi, el seu mateix nivell de vida. En aquest sentit, el verguer Joan Vilanova sol·licitava als magistrats que la part de les 75 lliures que solia cobrar en censals que els pagués directament el municipi, ja que aquests havien estat redimits. Per contra, en el cas de Martí Riera, el qual havia treballat per a la taula de la Ciutat, no se li va concedir la totalitat del sou, que era de 82,5 lliures, sinó que els consellers van atorgar-li la suma de 60 lliures anuals. Uns anys després, Martí Riera es va personar altra vegada davant del Consell de Cent per tal de comunicar la seva nova situació: les dificultats econòmiques en què es veien immersos ell i la seva muller, vells i decrepits, havien augmentat, ja que tot allò que Martí Riera rebia de la Ciutat, s'ho quedaven els seus creditors. En la seva súplica, adduïa que patien fam i que, si no rebia tot el subsidi, es veuria obligat a mendicar per les portes de la ciutat. Insistia que els diners havien de servir per a la seva sustentació i no pas per eixugar els seus deutes. El Consell de Dotze va acordar que es mantindria la provisió anual de 60 lliures, però que seria Pere Destorrent, antic batlle de Barcelona i membre del Consell de Cent, qui administraria la dita quantitat a partir d'aquell moment.⁷

Les raons que al·legaven per tal d'obtenir una provisió que els assegurés els darrers anys de la seva vida tenien a veure, òbviament, en la incapacitat de poder exercir el seu treball de forma adequada. En alguns casos, s'indicava que la persona no només era vella, sinó que, a més, estava malalta. Per exemple, el verguer Guillem Maçot, el qual havia exercit el seu càrrec durant més de trenta anys, feia saber als consellers que per la seva vellesa i malaltia no podia sortir de casa seva i

5. AHCB, 02.01/1.B.II-3 *Registre de deliberacions* (1442-1446), fol. 9r.

6. AHCB, 02.01/1.B.II-3 *Registre de deliberacions* (1442-1446), fol. 29r.-31v.; 02.01/1.B.II-13 (1459-1461), fol. 101r.-101v. i 104r.-104v.

7. AHCB, 02.01/1.B.II-3 *Registre de deliberacions* (1442-1446), fol. 93v. i 02.01/1.B.II-6 (1449-1450), fol. 74v.-75v.

afirmava que havia caigut malalt després d'acompanyar els portaveus dels senyors de la vila de Castelló d'Empúries.⁸ Joan Lull, el qual demanava no ser escollit com a ambaixador, al·legava que era vell i no tenia dents, raó per la qual només podia menjar viandes espesses. Assegurava també que tenia una malaltia intrínseca i incurable. A més, informava el consell que la seva muller estava molt malalta, fins al punt que no es podia aixecar del llit, per la qual cosa no podia abandonar-la. Afeigia, finalment, que havia de fer-se càrrec dels seus infants. Enfront de tota aquesta argumentació, la decisió del consell fou rellevar-lo de totes les seves obligacions.⁹

Volem aturar-nos en el cas del mercader Cebrià Falcó, arxiver de la Ciutat, el qual, arribat a l'edat de 70 anys, considerava que ja no podia seguir amb el seu càrrec tal com s'esperava d'ell, ja que «no és disposat en devallar los libres que en dit arxiu stan posat alt». Atesa la seva situació, s'oferia al Consell de Cent per instruir algú en el seu ofici. De fet, ell mateix proposava com a substitut seu el mercader Pere Porrassa, persona apta gràcies als seus coneixements en comptes de mercaderia. S'acordà que mentre Cebrià Falcó visqués, ell continuaria rebent el mateix salari i altres emoluments, però, per contra, Pere Porrassa no cobraria res. Aquesta solució aportada pel vell arxiver fou acceptada pel consell, ja que, amb un sol salari, obtenia dues persones al seu servei. A més, un cop mort el dit Falcó, el seu substitut estaria completament instruït, perquè ell s'oferia a formar-lo. La carta que Cebrià Falcó va fer arribar al Consell de Cent contenia totes les demandes i condicions del seu relleu que el Consell de Cent no va dubtar a acceptar.¹⁰

En darrer terme, cal recalcar que rebre una pensió com aquestes, però, no podia ser una opció factible per a les dones, ja que aquestes no solien exercir càrrecs al servei del municipi. Tanmateix, documentem l'excèpcional cas de la dona que regentava la Casa de les Egipcíaques,¹¹ coneguda com la “mare”. En la seva súplica dirigida als consellers de la Ciutat, s'argumentava que «la dita dona és molt vella e per se vellesa indisposta al treball e exercici que la mare de la dita casa acostume fer».¹² A causa de la seva incapacitat i condició senil, sol·licitava que un nebot seu, anomenat Bernat Nadal, i la seva muller Joana, la poguessin ajudar, tal com ja feien en algunes ocasions. Afeigia que tots dos eren persones molt honestes i fora de totes sospites, condicions indispensables per poder estar al capdavant d'aquesta institució. Davant d'aquestes circumstàncies, la decisió del Consell de Cent fou que l'esmentada Joana pogués continuar assistint la mare en les seves tasques i que, un cop morta, ella pogués substituir-la en el càrrec. Podem observar que en aquest cas, doncs, el Consell de Cent va procedir de la mateixa manera que com ho feia amb tots els seus treballadors.

8. AHCB, 02.01/1.B.II-3 *Registre de deliberacions* (30.11.1442 - 07.02.1446), fol. 31r-31v.

9. AHCB, 02.01/1.B.II-1 *Registre de deliberacions* (1433-1437), fol. 187v-188v.

10. AHCB, 02.01/1.B.II-31 *Registre de deliberacions* (1491-1493), fol. 96v-98r.

11. La funció de la Casa de les Egipcíaques, tal com afirmen les autoritats barcelonines, era acollir «dones sospitoses als marits, parents, les quals per ésser apartades de occasions de fer e pendre desordens, a instància dels dits marits, parents o amichs» (AHCB, 02.01/1.B.II-22 *Registre de deliberacions* (30.11.1473 - 30.11.1475), fol. 63r-63v.). Sobre la casa de les Egipcíaques, vegeu: Sol ABEJÓN, *Males fembres pecadores? Genealogia de la cultura del càstig i les presons de dones a Barcelona*, Barcelona, Descontrol, 2021; Roger BENITO, *La prostitució a la Barcelona baixmedieval (segles XIV-XV)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2018, pàg. 241-253; Josep CAPDEFERRO, Jaume RIBALTA, «La casa de les Egipcíaques. Presó o custòdia per a dones adúlteres?», dins Albert GARCIA ESPUCHE, Tomàs MONTAGUT, Eva SERRA et al., *Dret, conflictes i justícia. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2015, pàg. 179-225.

12. AHCB, 02.01/1.B.II-22 *Registre de deliberacions* (30.11.1473 - 30.11.1475), fol. 63r. Citat per ABEJÓN, *Males fembres pecadores?...*, pàg. 152.

L'assistència a la vellesa a l'Hospital de la Santa Creu

Si ens fixem en les institucions de caràcter assistencial, constatem la presència tant d'homes com de dones d'edat avançada entre els ingressats a l'Hospital de la Santa Creu, encara que el nombre de dones era molt inferior al dels homes.¹³ Cal assenyalar, a més, que les persones grans no representaven un grup majoritari entre el total de les persones acollides en aquesta institució.¹⁴ Malgrat això, podem identificar alguns homes i dones com a vells en els registres d'entrada de malalts, gràcies a la breu descripció que acompanya cada assentament, en què se n'indicava l'edat o bé senzillament que eren vells.¹⁵ Tot plegat ens fa pensar que l'admissió en un hospital era una opció plausible per als homes i dones grans que volien evitar acabar els seus dies malalts i al carrer. Tot i que Catalunya va tenir una important xarxa d'hospitals durant tota l'Edat Mitjana, no documentem cap hospital que assistís únicament persones grans, com passa en d'altres indrets d'Europa.¹⁶ Per tant, els homes i les dones d'edat avançada eren acollits entre la resta de malalts comuns de l'Hospital de la Santa Creu.

En general, constatem que es tracta de persones clarament pobres, tal com es desprèn de la descripció de la roba que portaven. A més, la majoria no duïen diners a sobre. En alguns casos, s'indica que estaven malalts de vellesa, en d'altres simplement no es diu res, de manera que no sempre podem saber si el seu ingrés es va deure al fet que estaven malalts o simplement perquè eren massa vells per cuidar-se per ells mateixos. En alguna ocasió, fins i tot, s'especifica que havien estat portats fins a l'hospital amb llitera, cosa que indica el grau d'incapacitat en què es trobaven:¹⁷

Pere Pate, pescador, vench ab pastera de casa de na Matha, bastax, qui está al carrer d'en Canderà, vench malalt de vellea, a XXVI del matex mes. Porta, primo, un mantó de blau e una camisota. Dix té en casa de na Matha una robona negra, calces vermelles, una flaçada, un poall de coure. Dinés no malla.¹⁸

13. Les raons per les quals el nombre de dones acollides a l'hospital era menor al dels homes es pot deure al fet que les dones optarien, de forma majoritària, per recórrer a l'ajuda que podien rebre de les xarxes de solidaritat en cas de dificultat o malaltia; però, també, perquè la vida de les dones era més estable i més sedentària que la dels homes. Això feia que fossin menys propenses a patir determinades malalties o accidents. Podem afegir, a més, que les dones tenien certs coneixements mèdics que els permetia resoldre alguns problemes de salut a la llar mitjançant remeis casolans. Mireia COMAS, «La asistencia a las viudas en el hospital de la Santa Cruz de Barcelona y el hospital de los pobres de San Juan de Perpiñán en el siglo XV», dins Concepción VILLANUEVA, Antoni CONEJO, Raúl VILLAGRASA-ELÍAS (ed.), *Redes hospitalarias. Historia, economía y sociología de la sanidad*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2018, pàg. 108; Teresa VINYOLES, «El rastro dels més desvalguts entre els papers de l'Hospital de Barcelona», *SVMMMA*, 2 (2013), pàg. 77-101.
14. En el primer registre de malalts que es conserva, datat l'any 1457, del total de les 365 entrades, 3 corresponen a dones d'edat avançada i 20, a homes vells. *BC* (Biblioteca de Catalunya), *AH* (Arxiu de l'hospital), Llibre d'entrada de malalts, 1 (1457).
15. Les persones d'edat més avançada que documentem tenen 80 anys; com, per exemple, una dona de nom Clara, vídua d'Antoni Amorós, que era procedent de Tàrraga. Portava roba molt vella i no tenia diners ni propietats. O bé el frare Joan, que estava a l'ermita de Valls, el qual ingressà amb febre a l'hospital. Morí dos dies després de la seva arribada. A més de la roba, tenia dos sous i cinc diners. (*BC, AH*, Llibre d'entrada de malalts, 1 [1457], fol. 41r. i 33v., respectivament).
16. Vegeu, a tall d'exemple, l'hospital que va fundar el noble Pedro Fernández de Velasco a Medina de Pomar, a mitjan segle XV, per tal de retirar-se de la vida pública. Per a tal propòsit, es va fer acompanyar per dotze cartoixans que eren ancians *hidalgos*. Raúl VILLAGRASA-ELÍAS, «Protección institucional de la vejez a finales de la Edad Media y el Renacimiento», *Nokaria* (Balaguer), 1 (2021), pàg. 73-83. Vegeu també COMAS, «La asistencia a las viudas...», pàg. 109.
17. Per contra, en el cas del ballester Genís Sagassa de 70 anys, s'especifica que arribà a l'hospital pel seu propi peu (*BC, AH*, Llibre d'entrada de malalts, 1 (1457), fol. 80v.).
18. *BC, AH*, Llibre d'entrada de malalts, 1 (1457), fol. 60r.

Cal assenyalar, no obstant això, que la majoria morien pocs dies després d'ingressar a l'hospital. Tot això ens convida a pensar que va ser precisament la falta de recursos i l'absència de familiars i amics a la ciutat el que els va portar fins a aquesta institució. En aquest sentit, és destacable el nombre de vells i velles que procedien de fora de Barcelona,¹⁹ però també cal destacar el cas de Joana Paula, que havia treballat per a l'hospital durant més de tretze anys, la qual, veient propera la mort, ingressà a la Santa Creu, on morí «de vellea» el 26 d'octubre de l'any 1457.²⁰

Si ens fixem, però, en la documentació notarial de l'hospital, podem obtenir un altre tipus d'informació, com la que aporten les donacions *inter vivos* de tots els béns que feien algunes persones a l'hospital. L'objectiu d'aquestes donacions no era un altre que el de ser acollits en aquesta institució per passar en ella els últims dies de les seves respectives vides. D'aquesta manera, l'hospital proporcionava, ja sigui sols o en parella, menjar i beure, allotjament, roba, i atenció sanitària. En alguns casos, els donants més benestants sollicitaven una cambra a part dels malalts ordinaris.²¹ Més enllà d'aquesta informació, no podem confirmar si es feien moltes més distincions entre les persones acollides de forma permanent a l'Hospital de la Santa Creu, segons la seva contribució econòmica, tal com sí que passava en altres institucions similars, com les que ha estudiat Jaco Zuijderduijn als Països Baixos. Segons els treballs d'aquest autor, les persones benestants solien tenir privilegis especials, com ara un millor menjar o una habitació privada. Per contra, els més pobres no tenien totes aquests prerrogatives: dormien en dormitoris compartits, rebien una dieta bàsica i una mica de roba.²²

El 26 d'agost de 1437, Francesc de Plegamans, apotecari de la ciutat de Barcelona, va cedir a l'Hospital de la Santa Creu quatre censals morts, a més de les 92 lliures que li devia Bernat de Fortià i les 50 lliures que prometia atorgar a la institució al seu testament. La finalitat d'aquesta donació era agrair els aliments i els serveis que l'esmentat Francesc rebia a causa de la seva condició senil («continua cibaria et alia servicia per me in senilietate as citarum ab hospitali Sancte Crucis»).²³ Similar a aquest cas és el de Francesca, la qual va concedir a l'hospital quatre violaris, les pensions dels quals ascendien a 10 lliures anuals, per a tota la seva vida i la del prevere Antoni Fuster. A més a més, Francesca incloïa en aquesta donació tots els seus béns mobles i immobles, tot i que se'n reservava l'usdefruit mentre visqués; també es reservava el cobrament de les pensions, si en tingués necessitat. Posava, finalment, com a condició que, si arribava el cas que s'haguessin de redimir els violaris, que amb el preu que se n'obtingués, que

19. A tall d'exemple, podem esmentar el vidrier Joan de Vilanova, procedent de la vila de Terol, el cec Simó Milà, de 70 anys, nadiu de Pons, o bé la vídua Clara, de Tàrrega (BC, AH, Llibre d'entrada de malalts, 1 (1457), fol. 23v., 39r. i 41v., respectivament).

20. BC, AH, Llibre d'entrada de malalts, 1 (1457), fol. 74r.

21. Llorenç Fruià, de Torà, juntament amb la seva muller Maria, va fer donació dels seus béns a l'hospital a canvi de ser alimentats i proveïts en totes les seves necessitats. S'oferien a treballar per a l'hospital, d'acord amb la seva condició, però demanaven poder tenir una cambra separada de la resta de malalts (AHSCSP (Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau), Protocols, vol. V, inv. 3, Protocol [5], fol. 64r.). Agraïxo a Jaume Marcé haver-me donat a conèixer tota aquesta documentació, que forma part de la seva tesi sobre el finançament i funcionament de l'Hospital de la Santa Creu i que, ben aviat, serà defensada.

22. Jaco ZUIJDERDUIJN, «'Good, freshair and an expert medical service'. Old age pensioners in Leiden's St. Hiëronymus dal retirement home, sixteenth century», *The History of the Family*, 21-2, (2016), pàg. 195-213.

23. BC, Perg. 9 GF.

es compressin altres censals morts, a coneixement del prior de l'hospital.²⁴ En canvi, en el cas de Pere de Sarrià, la donació es va fer en nom de la seva mare Anna, per tal que l'hospital es fes càrrec d'ella i l'alimentessin i la proveïssin de tot allò que necessités. Amb tal propòsit, l'any 1430 va fer cessió dels drets d'una possessió que tenia al Penedès.²⁵

Una circumstància diferent, que també documentem a l'Hospital de la Santa Creu, és la distribució de llegats testamentaris fets a la institució per tal de sufragar les estades a l'hospital de persones sense recursos que ho necessitessin, com ara les persones d'edat avançada. Així, amb una època de l'any 1413, Arnau Martí, ciutadà de Barcelona, com a procurador i curador de la persona i béns de la seva mare, vídua de Berenguer Martí, reconeixia haver rebut de Pere Agramunt, notari i procurador de l'hospital, a més de receptor i distribuïdor dels diners del dit hospital, la quantitat de 20 lliures de les 40 que Pere Jordà, de Sant Cugat del Vallès, havia deixat en un codicil a la seva germana Francesca. Aquesta provisió havia de servir per tal de costejar l'estada de la seva mare, la qual ja feia quatre anys que estava ingressada a l'hospital i que se'ns descriu com a «decrepite et propter senectute, mente capte».²⁶ La canalització de deixes representava clarament una alternativa per tal de sufragar les estades d'aquelles persones grans més necessitades, però que, tot i la seva vellesa, no estaven properes a la mort.

El Bací dels pobres vergonyants

La principal institució benèfica dins la xarxa assistencial de Barcelona va ser, sens dubte, el Bací dels pobres vergonyants, el qual depenia de cadascuna de les parròquies de la ciutat. La seva finalitat era repartir les donacions d'alguns feligresos entre les persones més necessitades de la seva parròquia.²⁷ La seva finalitat era distribuir entre les persones més necessitades de la mateixa parròquia les donacions que rebia d'altres feligresos. Una part de les aportacions provenia de llegats testamentaris, però els ingressos procedien també de la recollecta que feien els baciners o prohoms del plat dels pobres pels voltants de la parròquia. A més, era responsabilitat dels baciners distribuir mensualment les almoines entre els més pobres de tota la parròquia. La clientela del bací eren tant homes com dones, de procedències i condicions diverses, que necessitaven recórrer habitualment a l'Església per cobrir les seves necessitats bàsiques. Tanmateix, també n'hi havia que tenien només necessitats puntuals, com, per exemple, pagar un deute concret, dotar una filla o bé pagar la mortalla amb la qual poder enterrar un ésser estimat. En relació amb la informació que ens proporcionen els registres del Bací dels pobres vergonyants de la parròquia de Santa Maria del

24. AHSCSP, Protocols, vol. V, inv. 3, Protocol [1], fol. 99v-100r.

25. AHSCSP, Capbreus, vol. VI, inv. 4, Llibres [14], fol. 123v-126v.

26. AHSCSP, Protocols, vol. V, inv. 3, Protocol [4], fol. 96r.

27. Les parròquies barcelonines que disposaven d'un bací, collecta o plat de pobres vergonyants eren les de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Pere de les Puelles, Sant Jaume, Sants Just i Pastor, Sant Miquel i Sant Cugat del Rec. Aquesta institució caritativa no és exclusiva de la ciutat de Barcelona, sinó que la podem trobar arreu de Catalunya, com a Reus o Elna. Vegeu: Salvador CLARAMUNT, «L'ajut mutu. L'assistència a la Barcelona del segle XV», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 11 (1997), pàg. 48; James BRODMAN, *Charity and Religion in Medieval Europe*, Washington, Catholic University of America Press, 2009, pàg. 214.

Pi, podem constatar que la vellesa no era la principal causa de distribució d'almoines entre els seus feligresos.

Les quantitats habituals que es repartien entre els pobres vergonyants de la parròquia de Santa Maria del Pi, a principis del segle xv, oscil·laven entre un sou i mig i dos sous al mes, quantitats realment molt baixes.²⁸ Certament, les almoines eren aportacions econòmiques de poca importància, si les considerem individualment, però no pas si ens fixem en el global de les donacions. Malgrat tot, aquestes petites sumes ajudaven les persones grans a resoldre les seves necessitats econòmiques, tant en ocasions concretes com de forma més regular.

En els llibres del Plat dels pobres vergonyants de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona dels anys 1438 i 1447,²⁹ hem pogut identificar diversos homes i dones vells. En general, se sol indicar, a més de la seva condició senil, que estaven malalts,³⁰ sobretot en el cas de les dones. En aquest sentit, també cal afegir que moltes de les dones que rebien l'almoina del bací eren vídues. A tall d'exemple, volem mostrar diversos assentaments dels llibres del Plat dels pobres vergonyants de la parròquia del Pi analitzats per tal d'il·lustrar les circumstàncies particulars dels beneficiaris d'aquesta institució:

Ítem, a n Simon Vinyet, boter, stà al fossar del Pi, és vell e malalt, I sou.³¹

Ítem, donaren a la dona na Sarriana, vidua e vella, I sou VI.³²

Ítem, a Bartomeu Comes e son genre, tots vells, aquí mateix, III sous.³³

Una altra dada que cal posar en relleu és que algunes d'aquestes persones d'edat avançada tenien infants al seu càrrec, probablement es tractaria dels seus nets. D'altra banda, constatem que, en aquests casos, l'almoina que rebien solia ser superior a l'habitual. Així, per exemple:

Ítem, a n Berenguer Miquel, vell e malalt ab II infants, stà al carrer d'en Juglar, IIII sous.³⁴

Ítem, a una dona vella ab III infants prop lo palmer del carrer Nou de Frame-nors, III sous.³⁵

Ítem, n'Amat, vell e malalt, ab II infants malalts, en lo dit carrer [del Carme], III sous.³⁶

En d'altres casos, detectem homes i dones que tenien cura, al mateix temps, de persones grans i d'infants:

28. CLARAMUNT, «L'ajut mutu...», pàg. 48.

29. APSMP (Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi), Plat del Pobre Vergonyant, B518-B519.

30. Fins i tot, en alguns casos, s'especifica que són molt vells: «Ítem, a na Olivera, al Padró, ab II infants e té la mara molt vella, V sous»; «Ítem, a n Pere Vilardell, stà al carrer d'en Verntallat, molt Vell, II sous VI» (APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B518, llibre de 1438, fol. 40v., i B519, llibre de 1440-1441, fol. 27v., respectivament).

31. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B519, llibre de 1440-1441, fol. 128r.

32. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B518, llibre de 1438, fol. 22r.

33. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B519, llibre de 1440-1441, fol. 47r.

34. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B518, llibre de 1438, fol. 31v.

35. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B518, llibre de 1438, fol. 43v.

36. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B518, llibre de 1438, fol. 33r.

Ítem, a la muller de n'Oliver, quòndam ortolà, qui ha la mare molt vella e infants petits, stà damunt lo Padró, V sous.³⁷

Ítem, a la muller d'en Capdevila, notari, qui stà en lo dit carrer [de la Canuda], ab la mare molt vella e ab una filleta, III sous VIII.³⁸

Atès que la informació que es registrava en els quaderns del Plat era més aviat escassa, poc més sabem sobre aquests homes i dones i res més hi podem afegir. Finalment, cal tenir en compte el fet que diverses persones d'edat avançada rebien l'almoïna al mateix temps, cosa que ens fa pensar que probablement vivien juntes a causa de la seva pobresa, però potser també per poder estar acompanyades. Hem esmentat el cas de Bartomeu Comes i el seu gendre, o bé el de Constança i la seva neboda, totes dues velles i malaltes, la quals van rebre 2,5 sous, durant diversos anys.³⁹ Aquesta circumstància no ens ha d'estranyar, ja que era habitual trobar homes i dones que percebien almoïnes del Plat dels pobres vergonyants, estant a casa d'altres persones.

Els darrers dies de Sança Ximenis de Foix

Tot i aquestes opcions d'assistència de caràcter més formal o institucional que hem presentat fins ara per als homes i dones vells, no en podem descartar d'altres, com podria ser l'auxili de familiars, amics i veïns. Tal com hem vist, la lectura dels registres del Plat dels pobres vergonyants apunta, en certa manera, aquesta possibilitat en detectar persones grans que compartien habitatge. El problema a l'hora d'estudiar aquest tipus d'assistència és que a penes deixen rastre documental.⁴⁰ Per exemple, els pares podrien exercir diverses maneres d'assegurar-se que els fills no s'allunyessin gaire per garantir la disponibilitat d'una xarxa de seguretat familiar capaç de cuidar-los durant la vellesa, com ara condicionar l'herència a l'ajut prestat als progenitors durant la vellesa. En aquest sentit, en les clàusules d'heretament dels capítols matrimonials, podem trobar l'obligació que la parella acabada de casar hagués de tenir cura dels pares o dels avis durant l'etapa senil.⁴¹

Per tal d'exemplificar aquesta alternativa a l'assistència més reglada, volem fixar-nos en la biografia de Sança Ximenis de Cabrera i, en especial, durant la seva vellesa. Sança Ximenis de Cabrera, filla de Timbor de Prades i Bernat IV, vescomte de Cabrera i Bas, i comte de Mòdica, va néixer l'any 1393 en el si d'una de les famílies nobles més destacades.⁴² L'any 1408, en plena campanya de Sar-

37. La vídua de n'Oliver rep l'almoïna en diverses ocasions (APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B518, llibre de 1438, fol. 24r., 27r. i fol. 40v.).

38. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B518, llibre de 1438, fol. 28r.

39. APSMP, Plat del Pobre Vergonyant, B519.

40. Sobre aquesta qüestió, vegeu COMAS-VIA, «Envejecer en femenino...», pàg. 114.

41. ROSA ROS (ed.), *Els capítols matrimonials: una font per a la història social*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2010, pàg. 127-132.

42. Per a una biografia de Sança Ximenis de Cabrera, vegeu: TERESA VINYOLES, «La dama que va fer pintar el retaule de les santes Clara i Caterina de la catedral de Barcelona», dins M. ROSA TERÉS (coord.), *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el quatre-cents*, Valls, Cossetània, 2011, pàg. 263-280; i de la mateixa autora: «Unes cartes de dones del segle XV. notes sobre la crisi feudal», *Acta Mediaevalia*, 25 (2003-2004), pàg. 445-460; «La cotidianeidad escrita por una mujer del siglo XV», dins MARIA DEL VAL GONZÁLEZ (coord.), *Mujer y cultura escrita, del mito al siglo XXI*,

denya, va ser casada per poders amb Arquimbal de Foix, senyor de Novalles. Però el matrimoni va durar pocs anys, com a conseqüència de la mort del seu marit, assassinat el 1419, juntament amb el duc de Borgonya, quan anaven de camí a negociar una treva amb el futur Carles VII de França. Aquest fet va tenir terribles conseqüències polítiques, però també greus conseqüències personals per a Sança Ximenis, que va quedar vídua amb dues filles petites, Isabel i Joana. Va ser durant molts anys de la seva llarga vida una vídua activa. Va haver de lluitar perquè se li restituís el dot, que mai no va ser reintegrat del tot, i també per recuperar les seves filles, que van quedar en mans del seu cunyat, després de la mort del seu marit. Documentem la seva residència a Barcelona l'any 1431, moment en què va adquirir la capella de les Santes Clara i Caterina a la catedral de Barcelona per 300 florins.

A l'arxiu de la catedral de Barcelona es conserven diversos llibres de comptes de Sança que mostren el control directe que exercia sobre les seves finances.⁴³ La lectura dels seus llibres de comptes, juntament amb algunes cartes referides a l'administració dels seus dominis, ens permet conèixer la seva activitat professional.⁴⁴ Una lectura atenta de la documentació ens permet concloure que ella va gestionar, a més del seu feu de la vall d'Osor,⁴⁵ un taller de filatura a la seva casa de Barcelona. Sança rebia el cànem cardat, netejat i preparat per les pageses d'Osor, sota la supervisió d'una dona de la petita noblesa local. Posteriorment, es filava i es blanquejava el fil que era enviat per ser teixit, especialment per dones professionals. Després, amb la tela obtinguda, es confeccionaven vels a la seva casa-taller de la plaça de Santa Anna. Els seus llibres de comptes ens permeten conèixer tot aquest procés. Alguns d'aquests productes eren per al seu consum propi, però la resta del fil es venia a teixidors. Quan Sança es traslladava als seus dominis, no interrompia la seva activitat professional, ja que viatjava amb les seves companyes, els fusos i el llibre de comptes, on anotava els fils que filaven i les entregues de fil que feia als teixidors de Barcelona.

Sança Ximenis va atorgar el seu testament l'1 de febrer de 1471, a l'edat de 78 anys, davant del notari Dalmau Ginebret.⁴⁶ Uns mesos més tard, el 27 de juliol de 1472, va caure greument malalta, mentre la ciutat de Barcelona era assetjada, ja en els darrers embats de la guerra civil catalana. A partir d'aquest moment, el seu administrador, un clergue d'Osor anomenat Joan Font de Borrell, va agafar les regnes del seu patrimoni. Precisament, el 27 de juliol de 1472, va anotar al seu llibre de comptes que Sança havia quedat paralitzada de tota la part dreta

Gijón, Trea, 2005, pàg. 117-130; «Encuentros con una dama del siglo xv. Sança Ximenis de Cabrera», dins Blanca GARÍ, *Vidas de mujeres del Renacimiento*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2008, pàg. 87-101; Joan Valero, «Sança Ximenis de Cabrera i la capella de Santa Clara i Santa Caterina de la catedral de Barcelona», *Locus Amoenus*, 8 (2005-2006), pàg. 47-66.

43. Un dels seus llibres de comptes, tots conservats a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, ha estat editat: Jordi ANDREU, Josep CANELA, M. Àngels SERRA (ed.), *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle xv. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Navalles*, Barcelona, Fundació Noguera, 1992.

44. Per conèixer la seva activitat professional, vegeu Mireia COMAS, Carme MUNTANER, Teresa VINYOLES, «Elles no només filaven. Producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval», *Recerques*, 56 (2008), pàg. 32-33.

45. Des del 1439 ocupà la senyoria banal de la vall d'Osor. Tenia sota el seu domini seixanta-tres masies i una mina.

46. *AHPB* (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), Dalmau Ginebret, 219/52, fol. 41r-42v.

i que havia perdut la parla. A partir de les paraules de l'administrador, podem deduir que Sança havia patit una embòlia. Afegí, igualment, que la dama va quedar postrada al llit; l'havien d'alimentar i moure com si fos un infant i feia totes les seves necessitats al llit:

Ella se ayagué de malaltia, qui fou paralísada de tota la part drete e de la lengua, que perdé la paraula, a XXVII d'agost del dit any. L'e sostenguda de mos diners, yehent en lo lit, avent-la a péxer e moure com un infant, fahent totes les naturaleses en lo lit.⁴⁷

Per atendre-la en aquestes circumstàncies, sabem que fou ajudada en tot moment per quatre dones i dos mossos que estaven al seu servei. Entre la relació de les despeses, s'anomenen dues serventes, a qui paga els jornals. La primera d'elles és Madó Bonastre, que havia començat a treballar per a Sança en el moment en què va emmalaltir. Per aquest motiu, el 20 de febrer de 1473, va rebre 3 lliures i 5 sous. La segona és Elicsèn. L'administrador especifica que era una dona molt vella que havia estat al servei de Sança durant 15 anys, raó per la qual li van pagar 15 lliures, que se li devien per quatre anys de treball. També se li van retornar els 50 sous que havia prestat a la seva senyora. A partir d'aquest moment, anotà l'administrador, va abandonar la casa de Sança.⁴⁸ Una pregunta que no ens hem parat de fer des que vam llegir aquesta frase és què va passar amb aquesta dona tan vella a partir d'aquest moment... Qui se'n va fer càrrec? No en tenim la resposta.

Joan Font de Borrell insistia, en el seu llibre de comptes, en les grans despeses que havia de fer per poder sostenir i alimentar adequadament la seva senyora; pollastres i gallines destaquen entre els aliments que comprà. D'altra banda, el 7 de juny de 1474, van vendre en encant públic un llit petit, amb màrfega i matalàs, ple de xinxes, que era on jeia Sança, en una cambra que donava a l'hort de la casa. En aquesta cambra també hi havia altres objectes plens de xinxes. Per tot plegat, van haver-la de mudar de cambra. Estava, sens dubte, completament arruïnada i les despeses per poder-la atendre de forma adequada s'anaven fent cada vegada més grans. Les ajudes econòmiques obtingudes dels parents, com el mateix comte de Mòdica, tampoc van resultar suficients per fer front a la seva precària situació.⁴⁹

Després de més de dos anys malalta postrada al llit, li arribà la mort el 25 de novembre de 1474, dia de santa Caterina. Va ésser soterrada a la Catedral de Barcelona, a la capella de Santa Clara i Santa Caterina que ella havia fundat, on havia fet pintar un magnífic retaule i hi havia fet fer un sarcòfag d'alabastre.⁵⁰ Va nomenar hereus l'Hospital de la Santa Creu i la Pia Almoina de Barcelona, institució benèfica vinculada a la catedral. Va llegar els seus mobles a institucions i persones de confiança, excepte aquells mobles que portaven el seu escut, que va ordenar cremar.

47. ACB (Arxiu Capitular de Barcelona), Marmessories de la Caritat, "Compte de la senyora Sanxa de Novaylles", s/f.

48. «El mateix dia i hora, deu la dita senyora ella, en sa serenitat li havia dit que ella li devia 50 sous, per un préstec que li havia fet la dita Elicsèn. I així aquesta jornada isqué de casa» (ACB, Marmessories de la Caritat, "Compte de la senyora Sanxa de Novaylles", s/f).

49. ACB, Marmessories de la Caritat, "Compte de la senyora Sanxa de Novaylles", s/f.

50. Vegeu, sobre aquesta qüestió: VALERO, «Sança Ximenis de Cabrera i la capella...», *Locus Amoenus*, 8 (2005-2006), pàg. 47-66.

Consideracions finals

Podem concloure que la societat barcelonina de finals de l'Edat Mitjana va desenvolupar diverses estratègies per assistir les persones grans necessitades, ja fos mitjançant institucions benèfiques o el govern municipal, ja fos mitjançant altres formes de benestar no organitzat. Tanmateix, no podem obviar que van quedar també algunes persones desamparades, en espera del proper i inevitable final de la vida. Envellir representa, per a la persona que experimenta aquest procés, un canvi no sols físic, sinó també un canvi en les circumstàncies vitals i socials. En primer lloc, l'envelliment del cos porta associat malalties i deteriorament físic que exigeixen cura i atenció. En aquest sentit, l'opció que tenien els homes i dones vells de la ciutat baixmedieval de ser atesos a l'Hospital de la Santa Creu podia cobrir les necessitats mèdiques i de cures. Hem constatat, d'altra banda, que una alternativa, per a les persones amb més recursos, podia ser procurar-se un cuidador o cuidadora que els atengués en cas de malaltia o discapacitat i, així, no haver d'abandonar la pròpia llar.

El problema de fons, però, era –i és– econòmic. Poder disposar d'un ingrés de diners més o menys regular era la gran preocupació dels homes i dones d'edat avançada, atès que la seva condició senil els impedia continuar treballant. Les persones que estaven al servei del Consell de Cent podien tenir garantit un subsidi econòmic fins a la seva mort, com a agraïment als anys que havien dedicat a la institució. Malgrat tot, aquests representaven una petita part de la població de la Barcelona de finals de l'Edat Mitjana. D'altra banda, crec que hauríem de considerar que una part de la població medieval utilitzava els seus estalvis, rendes, terres o altres béns per assegurar-se una bona o correcta jubilació. Alguns d'aquests decidien donar-los en vida a l'Hospital de la Santa Creu a canvi d'allotjament i aliment. Però, certament, no totes les persones grans tenien aquests recursos, de manera que havien de recórrer a les almoines, com les que distribuïen els Plats dels pobres vergonyants existents en les parròquies de la ciutat. Aquestes ajudes no comportaven grans sumes de diners, però podien resoldre part de les seves necessitats econòmiques, tant en ocasions concretes com de forma més regular.

Més enllà de les almoines, els llibres on es registraven les donacions aporten informació de les circumstàncies de vida d'aquestes persones velles gràcies a les descripcions de cada un dels assentaments. Ens sembla important destacar l'estat de salut de la majoria d'elles, ja que s'especifica, en bona part dels casos, que estaven malaltes. Però també és significatiu fer evident que part d'elles no estaven soles, sinó que vivien en companyia d'altres persones d'edat avançada o bé d'algun familiar o conegut que tenia cura d'elles. Per tot plegat, malgrat que la solitud és un factor associat sovint a la vellesa, certament, també podem intuir en els esmentats registres del bací dels pobres vergonyants que hi van haver mitjans per assistir i emparar els vells i les velles de la ciutat de Barcelona que es trobaven en aquestes circumstàncies.

Superats els pics més alts de la pandèmia de covid, l'any 2020, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona va entendre que calia fer una reflexió a l'entorn de la salut i la sanitat a Barcelona al llarg de la seva història, i per aquest motiu va dedicar a aquesta matèria la dissetena edició del Congrés d'Història de Barcelona, celebrat el 24, 25 i 26 de novembre de 2021. *Barcelona Quaderns d'Història*, dedica dos volums a recollir les actes d'aquest congrés.

Aquest número, el 29, publica les comunicacions presentades.

Anna Bel Cañabate
Olga Garcia Cruz
Patrícia Lloveras Pujol
Lluís Sales i Favà
Pol Bridgewater
Míreia Comas Via
Quim Solias Huélamó
Josep Capdeferro
Xevi Camprubí
Tanit Castells Pañella
Adrià Velasco i Peraire
Tura Tusell Latorre
Raimon Sucarrats
Pilar López Guallar
Iván Sánchez-Moreno
Jaume Castañé
Elena Serrano

Alicia Fernández
Victoria Sedkowski
Jordi Ibarz
Eire Payán Jiménez
Ramon Grau i Fernández
Joan-Xavier Quintana
Dolors Rivas Lozano
Daniel Montané Pueyo
Sonia Hernández
David Rovira Pujol
Maribel Rosselló
Manel Guàrdia
Josep Contreras Ruiz
Alicia Xicota Viñé
Joel Piqué-Buisan
Manel Martín Pascual
Carles Bitrián Varea

Carmen Rodríguez Pedret
José L. Bóveda Treviño
Miquel Carandell Baruzzi
Jordi Ramos Ruiz
Maria Verdú Guinot
Neus G. Ràfols
Elena Ràfols Yuste
Victoriano Durán Alcaraz
Eulalia Gómez-Escoda
Pere Fuertes
Enric Canet Capeta
Matilde Alsina
Genís Arnàs
Albert Cubeles Bonet
Gabino Carballo

29

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Barcelona
Quaderns
d'Història

Ajuntament
de Barcelona